

مقاله‌ی پژوهشی

طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذی‌ربط

خلاصه

مقدمه: برنامه درسی معنوی به معنای القای معنویت از طریق محتوا و برنامه‌های درسی است. این برنامه درسی علاوه بر منطقی بار آوردن دانش آموزان، دست یافتن آنان به احساس عمیق‌تر و پربارتر را فراهم می‌کند. این پژوهش با هدف طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذی‌ربط انجام گرفته است.

روش کار: در این پژوهش با توجه به مبانی نظری موضوع تحقیق، به شناسایی ویژگی‌های مطلوب چهار عنصر (هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی) در برنامه درسی مطالعات اجتماعی و ارایه الگو پرداخته شد. جامعه آماری شامل کلیه متخصصان برنامه درسی و معلمان دوره ابتدایی استان گیلان (۴۵ متخصص و ۸۶۴۱ معلم) در سال تحصیلی ۹۵-۱۳۹۴ بود که متخصصان به شیوه نمونه‌گیری تمام‌شماری و ۳۶۰ معلم با نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسش-نامه‌ای محقق‌ساخته بود که روایی آن طبق نظر متخصصان برنامه درسی و پایایی آن با آزمون آلفای کرونباخ (۰/۸۶) تأیید شد. داده‌ها با استفاده از آمار توصیفی و آمار استنباطی تحلیل شدند.

یافته‌ها: الگوی پیشنهادی برای برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان دوران ابتدایی مطلوب بوده است. همچنین، بین دیدگاه این دو گروه در مورد میزان مطلوب بودن الگوی پیشنهادی تفاوت معناداری گزارش نشده است ($P > 0/05$).

نتیجه‌گیری: بنا بر نتایج، می‌توان از الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی برای پرورش معنویت در دانش‌آموزان دبستانی استفاده کرد.

واژه‌های کلیدی: برنامه درسی معنوی، دبستان، مطالعات اجتماعی

طیبه حق‌پرست لاتی

دانشجوی دکترای تخصصی رشته برنامه‌ریزی درسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

تحقیقات، تهران، ایران

*عزت‌الله نادری

استاد گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

ایران

مریم سیف‌نراقی

استاد گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران

ایران

*مؤلف مسئول:

گروه علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد

علوم و تحقیقات، تهران، ایران

eznaderi@hotmail.com

تاریخ وصول: ۹۵/۱۱/۲۵

تاریخ تایید: ۹۵/۱۲/۲۵

مقدمه

معنویت عبارت است از ارتباط با وجود متعالی، باور به غیب، باور به رشد و بالندگی انسان در راستای گذشتن از پیچ و خم‌های زندگی و تنظیم زندگی شخصی بر مبنای ارتباط با وجود متعالی و درک حضور دائمی وجود متعالی در هستی معنادار، سازمان‌یافته و جهت‌دار الوهی. این بعد وجودی انسان، فطری و ذاتی است و با توجه به رشد و بالندگی و در نتیجه تمرینات و مناسک دینی متحول شده و ارتقا می‌یابد (۱).

اندیشمندان غربی غفلت نسبت به نقش معنویت در زندگی را تذکر داده‌اند. برای مثال، فرانکل^۱ و اکیسنس^۲ بیان داشته‌اند که انسان در دوران سرگشتگی معنوی به سر می‌برد و این در حالی است که بسیاری از افراد عطش معنویت دارند. به عبارت دیگر، بی‌معنایی، مسأله وجودی اصلی این زمانه است و باید به معنویت توجهی جدی صورت گیرد (۲). در همین راستا، استکمال معنوی و باطنی آدمیان بیش از هر چیز مدیون نهاد تعلیم و تربیت است، نه هیچ نهاد دیگری، زیرا در سایه تعلیم عقاید هستی‌شناختی و ارزش‌شناختی صحیح و بر طبق ارزش‌های پسندیده اخلاقی و حقوقی، می‌توان خداپرستی و استکمال معنوی انسان‌ها را گسترش داد و عمق بخشید (۳). به اعتقاد آینون^۳ و ابنوف^۴، در طول دهه‌های گذشته، برنامه‌های درسی آموزش و پرورش همیشه تابعی از رویدادهای جامعه و تحولات آن بوده‌اند. برنامه درسی موضوع‌محور با ویژگی خاص خود همچون در نظر داشتن موضوعات درسی جدا، حافظه‌محوری، کتاب‌محوری، معلم‌محوری، شناخت سطحی و آزمون‌های هنجاری، دائماً مورد نقادی واقع شده و مشخص شده است که این نوع از برنامه‌های درسی، امروزه دیگر با رویکردهای نوین تربیتی تناسبی ندارد (۴). آنها در انتقاد نسبت به برنامه‌های درسی موضوعی و دیسیپلینی^۵ و در راستای بهره‌گیری از رویکرد

معنوی در برنامه‌ریزی درسی و تدریس بیان کرده‌اند که در دوران حاضر، انسان بصیرت معنوی خود را از دست داده است و نیازمند آن است که با احساسات، هیجان‌ها، افکار و تمایلات خویش، هم‌نشین شود و در جست و جوی معانی آنها برآید. بنابراین، برنامه درسی معنوی^۶، تحقق معنویت از طریق فرایند برنامه‌ریزی درسی است. به دیگر سخن، برنامه درسی معنوی، نوعی از برنامه درسی است که خواهان رسیدن به سطوح بالاتر آگاهی و معنی‌دار کردن زندگی است (۲). برنامه درسی معنوی تنها وسیله‌ای برای درک هوشمندانه محتوای آموزشی در مدارس نیست، بلکه حرکتی فراتر از استدلال و شیوه‌های تحلیلی و اندیشه‌ورزی به وسیله نیم‌کره چپ مغز است، یعنی برنامه درسی معنوی توجه کامل به مسایل عاطفی و اندیشه‌ورزی به وسیله نیم‌کره راست مغز است (۵).

برنامه درسی معنوی نیازمند وجود فرایندی است که در آن ارتباط‌ها در جهت تبدیل کثرت به وحدت و هویت هدایت می‌شوند (۴). ضرورت توجه هرچه بیشتر به رشد معنوی کودکان در طول آموزش‌های دوران کودکی، به این دلیل است که حضور معنویت در تفکر، خلاقیت و تخیل کودکان به رسمیت شناخته شده است. به عبارت دیگر، نتایج پژوهش‌ها حاکی از آن است که کودکان می‌توانند معنویت را ابراز دارند. آنها در بازی‌های تخیلی خود در دوران کودکی می‌توانند قابلیت‌هایی مانند معناسازی و هویت‌یابی را که از ابعاد کلیدی معنویت در دوران کودکی هستند، بروز دهند (۶). به طور کلی، آموزش معنویت در مدارس می‌تواند موجب تقویت اراده، ایمان و خودکنترلی^۷ در فراگیران شده (۷) و شرایط لازم را برای پرورش اخلاقی، معنوی و عقلانی دانش‌آموزان فراهم سازد (۸). بنابراین، باید راه‌های دسترسی به آموزش را با معنویت آمیخته ساخت، زیرا با وارد کردن معنویت در آموزش و پرورش، کلاس درس به جایگاهی زنده و پرنرژی تبدیل می‌شود (۹). ایزدی و همکاران در پژوهشی با عنوان «امکان‌سنجی اجرای برنامه

^۱Frankel^۲Elkins^۳Iannone^۴Obenauf^۵Discipline^۶Spiritual Curriculum^۷Self-Control

بر رشد معنوی دانش‌آموزان می‌گذارد (۱۸،۱۷). به منظور اجرای برنامه درسی معنوی در محیط‌های آموزشی شایسته است که از روش‌های تدریس فعال و تلفیق ارزش‌های معنوی و اخلاقی استفاده شود (۱۹). به عبارت دیگر، ایجاد فضایی که دانش‌آموزان بتوانند به صورت مشارکتی به یادگیری بپردازند (۲۰) و تجارب یادگیری خود در زمینه ارزش‌های معنوی، دینی و اخلاقی را با یکدیگر به اشتراک بگذارند (۲۱،۲۲). و به ویژه استفاده از روش داستان‌گویی درباره چگونگی آفرینش و جهان هستی، در احیای بعد معنوی دانش‌آموزان بسیار اثرگذار هستند (۲۳). در پژوهش حاضر مبتنی بر رایج‌ترین دیدگاه در زمینه طراحی برنامه درسی که آن را تصمیم‌گیری در خصوص چهار عنصر هدف‌ها، محتوا، روش و ارزشیابی قلمداد می‌کند (۲۴). به طراحی الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان ذی‌ربط پرداخته شده است.

روش کار

تحقیق حاضر جزء تحقیقات کاربردی است که با روش تحقیق زمینه‌ای انجام گرفته است. برای شناسایی و تعیین ویژگی‌های عناصر برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان از منابع نظری موجود در این زمینه استفاده شد. جامعه تحقیق در این بخش شامل کتاب‌ها، مقاله‌ها، پایان‌نامه‌ها و متون چاپی و الکترونیکی (اعم از داخلی و خارجی) مرتبط با موضوع پژوهش بود که به علت کثرت منابع، نمونه پژوهش به صورت هدفمند از میان منابع در دسترس محقق انتخاب شده است. جهت گردآوری اطلاعات از فیش‌برداری استفاده شد. اطلاعات از طریق توصیف و تحلیل و استنتاج نظری مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در بخش دوم، جامعه آماری شامل ۴۵ نفر از متخصصان برنامه درسی و ۸۶۴۱ نفر از معلمان دوره ابتدایی استان گیلان در سال تحصیلی ۹۵ - ۱۳۹۴ بود که به دلیل محدود بودن تعداد متخصصان، کلیه آنها به شیوه

درسی با رویکرد معنوی در دوره متوسطه» به این نتیجه رسیدند که امکانات مدارس برای اجرای برنامه درسی معنوی در سطح زیاد و دانش و مهارت دبیران در مقوله‌های هنر و زیبایی‌شناختی، اخلاق و روح و نگرش در مورد اخلاق در سطح بالاتر از متوسط ولی نگرش آنها در زمینه هنر و زیبایی‌شناختی و روح در حد کم‌تر از متوسط بود (۱۰). همچنین، در تحقیقی که با عنوان «رویکرد معنوی و برنامه‌ریزی درسی» توسط قاسم‌پور دهاقانی و نصرافهانی انجام شد، این نتیجه به دست آمد که اگرچه پرورش همه ابعاد وجودی متریبان وظیفه نظام‌های تربیتی است، اما در نظام‌های آموزشی صرفاً به بعد عقلانی فراگیران توجه می‌شود و سایر ابعاد وجودی به‌ویژه بعد روحانی و معنوی مورد غفلت قرار می‌گیرد (۲). یارمحمدیان و همکاران نیز در تحقیقی با عنوان «بررسی تطبیقی رویکردهای معنوی با توجه به مؤلفه‌های برنامه درسی در چند کشور جهان» به مطالعه برنامه درسی کشورهای از جمله استرالیا و ترکیه پرداختند. نتایج حاکی از آن بود که بین اهداف، محتوا و روش‌های تدریس در کشورهای مورد مطالعه شباهت‌ها و تفاوت‌های قابل ملاحظه‌ای وجود دارد (۱۱). همچنین، ایران‌نژاد در پژوهشی با عنوان «طراحی و تدوین چارچوب نظری مدل برنامه درسی معنوی در کتاب‌های درسی دینی دوره ابتدایی» نتیجه گرفت که الگوی مناسب برنامه درسی معنوی برای دوره ابتدایی باید الگویی باشد که براساس چهار مؤلفه (جهان‌آگاهی، دیگرآگاهی، خودآگاهی و خداآگاهی) طراحی شود (۱۲). کلیفورد^۱ طی پژوهشی با عنوان «آموزش و پرورش اخلاقی و معنوی به‌عنوان بخش ذاتی برنامه درسی» به این نتیجه رسید که بین برنامه درسی اخلاقی و معنوی رابطه‌ای مثبت وجود دارد (۱۳). محققان مختلفی بر آموزش معنویت و اجرای برنامه درسی معنوی در مدارس تأکید نموده‌اند (۱۶-۱۴). نتایج پژوهش‌های مختلف در این زمینه بیانگر آن است که معلمان خواسته یا ناخواسته در تربیت معنوی دانش‌آموزان نقش مهمی دارند و نحوه عملکرد و روش تدریس آنها در کلاس درس تأثیر فراوانی

^۱ Clifford

قابل قبول می‌باشد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده در نرم‌افزار آماری SPSS نسخه ۲۲ از آمار توصیفی (جدول توزیع فراوانی و درصد) و آمار استنباطی (آزمون خی دو) استفاده شد.

نتایج

با در نظر گرفتن آن‌که در فرایند برنامه‌ریزی درسی، تغییر دادن یک عنصر بر عناصر دیگر و آنچه که فراگیران یاد می‌گیرند، اثر خواهد گذاشت و با توجه به این که تلقی برنامه درسی به عنوان یک چرخه برای تولید سند برنامه درسی درماتون برنامه‌ریزی درسی در آموزش عمومی سابقه‌ای دیرینه دارد (۲۵). الگوی پیشنهادی برای برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان در نمودار آمده است.

نمونه‌گیری تمام‌شماری به‌عنوان نمونه پژوهش‌گزینه‌ش شدند. برای انتخاب معلمان، برحسب جدول کرجسی و مورگان تعداد ۳۶۰ نفر از آنها به روش نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای (۲۳۵ زن و ۱۲۵ مرد) به‌عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند.

ابزار پژوهش

ابزار جمع‌آوری داده‌ها، پرسشنامه‌ای محقق‌ساخته دارای ۴۸ گویه با مقیاس پنج درجه‌ای لیکرت (از خیلی کم «۱» تا خیلی زیاد «۵») بود. روایی صوری و محتوایی این پرسشنامه طبق نظر استادان راهنما و مشاور و ۵ متخصص برنامه درسی مورد تأیید قرار گرفته است. پایایی آن از طریق بررسی همسانی درونی عوامل تشکیل‌دهنده پرسشنامه با اجرای آن روی ۳۰ نفر از متخصصان برنامه درسی که به صورت تصادفی انتخاب شده بودند، به روش آلفای کرونباخ محاسبه شد که برای کل پرسشنامه، ضریب (۰/۸۶) به دست آمد که

نمودار ۱- الگوی پیشنهادی برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان

مرحله اول: تدوین اهداف برنامه درسی معنوی

- هدایت‌متربی به منظور شناخت خود، خلق، جهان و ذات مطلق
- توجه به ضمیر ناخودآگاه انسان، پابندی به اصول عشق به مذهب، عشق به زندگی و طبیعت، تاریخ، زندگی مذهبی و تجربه دینی
- تعلق حب آدمی به خداوند
- هدایت‌تدریجی‌متربی از بند هوای نفس و خواسته‌های دل و قرار گرفتن در مسیر دستور الهی
- هدایت‌متربی به تفکر و تعقل، عقل فطری و الهی، خلاقیت، اندیشه ورزی، پرسش‌گری، پژوهش‌محوری، تدبیر، نقد، تجزیه و تحلیل
- هدایت‌متربی به ایمان نسبت به مبدأ، معاد، رسالت انبیاء الهی، مبانی و ارزش‌های دینی، اراده، التزام، تعهد نسبت به احکام الهی، باور نسبت به توانمندی خود و جامعه خویش
- هدایت‌متربی به علم، دانش، آگاهی و بصیرت در زمینه‌های موردنیاز، تولید دانش، معرفت به حقیقت امور، دانایی، درک علمی و هنری
- هدایت‌متربی به کسب ملکات فاضله نفسانی، عواطف انسانی، رفتار پسندیده، تهذیب از رذایل اخلاقی

مرحله دوم: تدوین محتوای برنامه درسی معنوی

- تناسب محتوا با اهداف
- تناسب محتوا با شرایط ذهنی، عاطفی، عقلی و جسمی فراگیران
- تناسب محتوا با مبانی دین و ارزش‌های فرهنگ اسلامی-ایرانی
- تناسب با ابعاد فردی، اجتماعی یا زمانی و مکانی انسان
- توجه به دیدگاه اسلام در خصوص خالق
- بیان آفرینش بشر، هدف از آفرینش همچون عبادت، ترویج نیکی، پرهیز از بدی و تبلیغ پیام اسلام
- بیان ارتباط انسان با خالق، التزام عملی در برابر او و داشتن اخلاص
- بیان ارتباط انسان با دیگران که باعث نشر عدالت شود، توجه به زندگی و شأن و مقام انسان، خردورزی، رشد اخلاق و نشان دادن مهرورزی
- بیان روابط انسان با محیط به گونه‌ای که بر نقش خلیفه الله بودن بشر تأکید گردد
- نمایش کسب صدر یا رشد خود برای اصلاح خود و کسب تجربه از اشتباهات گذشته
- افزایش احساس مسئولیت یا ارزیابی نقش خود

- عادات اسلامی که به عمل اسلامی منجر می شوند.

مرحله سوم: اجرای برنامه درسی معنوی

محیط آموزشی:	- وسایل آموزشی:	- روش تدریس:	- فعالیت های یاددهی - یادگیری:	- شاخص های فرآیند اجرا
کلاس درس	کتاب درسی	روش تحقیق علمی فردی-	خلق داستان	زمینه آموزشی به جای محتوای آموزشی
مدرسه	پوستر	گروهی	داستان گویی	مفاهیم درس به جای واقعیت های درسی
محل	فیلم آموزشی	قصه گویی	تکمیل داستان	پرسش های دانش آموز به جای پاسخ های او
	ماکت	نمایشی	نقاشی	تفکر دانش آموز به جای دانش او
	کتاب قرآن	بحث گروهی		درک شهودی به جای استدلال منطقی
	کتاب احادیث ائمه	واحدکار		قصد توسعه به جای محتوای طبقه بندی شده
	برگه فعالیت ها	تفکر استقرایی		فرآیند یادگیری به جای فرآورده یادگیری
		تفکر قیاسی		کیفیت اطلاعات به جای کمیت اطلاعات
		اکتشافی		
		توصیفی		

-تلفیق روشهای مربوط به رویکرد خودسنجی با الگوهای ارزشیابی معلم محور و فرآیند محور

-ارزشیابی تکوینی

-ارزشیابی پایانی

-ارزشیابی عملکردی

-ارزشیابی کمی

-ارزشیابی کیفی

در جدول ۱ شاخص های توصیفی مربوط به عناصر مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان ارایه شده است.

جدول ۱- شاخص های توصیفی مربوط به عناصر مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان

عناصر برنامه درسی	گروه ها	خیلی کم		کم		متوسط		زیاد		خیلی زیاد	
		درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی
هدف	معلمان	۰	۱	۱	۳	۵	۱۷	۵۰	۱۸۱	۱۵۸	۴۴
	متخصصان	۲	۱	۲	۱	۷	۳	۲۵	۱۱	۲۹	۶۴
محتوا	معلمان	۱	۴	۶	۲۱	۳	۱۰	۴۴	۱۵۹	۱۶۶	۴۶
	متخصصان	۲	۱	۲	۱	۱۱	۵	۳۱	۱۴	۲۴	۵۴
اجرا	معلمان	۰	۱	۳	۱۲	۱۲	۴۳	۳۳	۱۱۹	۱۸۵	۵۲
	متخصصان	۲	۱	۲	۱	۱۱	۵	۱۶	۷	۳۱	۶۹
ارزشیابی	معلمان	۲	۹	۴	۱۴	۱۹	۶۹	۳۶	۱۲۹	۱۳۹	۳۹
	متخصصان	۲	۱	۹	۴	۱۱	۵	۱۸	۸	۲۷	۶۰

اجتماعی دبستان از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان دوره ابتدایی ارایه شده است.

در جدول ۲ نتایج آزمون خی دو جهت بررسی تفاوت بین عناصر مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات

جدول ۲- نتایج آزمون خبی دو جهت بررسی تفاوت بین عناصر مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان دوره ابتدایی

عناصر برنامه درسی	مقدار آماره مجدور خبی	درجه آزادی	سطح احتمال خطا پذیری	نتیجه گیری
هدف	۷/۷۶	۴	۰/۱۰۱	عدم تفاوت معنادار
محتوا	۸/۷۸	۴	۰/۰۶۷	عدم تفاوت معنادار
اجرا	۲/۷۵	۴	۰/۶۰۰	عدم تفاوت معنادار
ارزشیابی	۴/۴۳	۴	۰/۳۵۱	عدم تفاوت معنادار

از معلمان و متخصصان برنامه درسی گزینه‌های زیاد و خیلی زیاد را انتخاب نموده‌اند. لذا، اکثر نمونه‌های تحقیق در هر دو گروه در رابطه با ارزشیابی عناصر (هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی) از الگوی برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان، آنها را مطلوب ارزیابی کرده‌اند.

تولید دانش، معرفت به حقیقت امور، دانایی، درک علمی و هنری؛ ۸- هدایت تربی به کسب ملکات فاضله نفسانی، عواطف انسانی، رفتار پسندیده، تهذیب از رذایل اخلاقی (۲).

ب- محتوای برنامه درسی معنوی: ۱- تناسب محتوا با اهداف؛ ۲- تناسب محتوا با شرایط ذهنی، عاطفی، عقلی و جسمی فراگیران، ۳- تناسب محتوا با مبانی دین و ارزش‌های فرهنگ اسلامی- ایرانی؛ ۴- تناسب با ابعاد فردی، اجتماعی یا زمانی و مکانی انسان؛ ۵- توجه به دیدگاه اسلام در خصوص خالق؛ ۶- بیان آفرینش بشر، هدف از آفرینش همچون عبادت، ترویج نیکی، پرهیز از بدی و تبلیغ پیام اسلام؛ ۷- بیان ارتباط انسان با خالق، التزام عملی در برابر او و داشتن اخلاص؛ ۸- بیان ارتباط انسان با دیگران که باعث نشر عدالت شود، توجه به زندگی و شأن و مقام انسان، خردورزی، رشد اخلاق و نشان دادن مهرورزی؛ ۹- بیان روابط انسان با محیط به گونه‌ای که بر نقش خلیفه‌الله بودن بشر تأکید گردد؛ ۱۰- نمایش کسب شرح صدر یا رشد خود برای اصلاح خود و کسب تجربه از اشتباهات گذشته؛ ۱۱- افزایش احساس مسئولیت یا ارزیابی نقش خود؛ ۱۲- عادات اسلامی که به عمل اسلامی منجر می‌شوند (۲).

ج- اجرای برنامه درسی معنوی: شاخص‌های فرآیند اجرا عبارتند از: ۱- زمینه آموزشی به جای محتوای آموزشی؛ ۲- مفاهیم درس به جای واقعیت‌های درسی؛ ۳- پرسش‌های

با توجه به جدول ۲ نتیجه می‌شود که از لحاظ آماری بین توزیع دیدگاه دو گروه یعنی متخصصان برنامه درسی و معلمان دوره ابتدایی در رابطه با عناصر (هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی) تفاوت معناداری وجود ندارد. به عبارت دیگر، با عنایت به محتوای جدول ۲ نتیجه می‌شود که بیش از نیمی

بحث

چنان که گفته شد، در طراحی الگوی برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان باید عواملی مانند نظریه‌های یادگیری یادگیرنده محور و ویژگی‌های یادگیرندگان را مدنظر قرار داد و نحوه اثرگذاری این عوامل بر چهار عنصر کلیدی برنامه درسی (هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی) را بررسی نمود. بنابراین در پاسخ به سؤال‌های اول تا چهارم این پژوهش در خصوص ویژگی‌های مطلوب عناصر برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان، می‌توان ویژگی‌های زیر را برای این چهار عنصر برشمرد:

الف- اهداف برنامه درسی معنوی: ۱- هدایت تربی به منظور شناخت خود، خلق، جهان و ذات مطلق؛ ۲- توجه به ضمیر ناخودآگاه انسان، پایبندی به اصول عشق به مذهب، عشق به زندگی و طبیعت، تاریخ، زندگی مذهبی و تجربه دینی؛ ۳- تعلق حب آدمی به خداوند؛ ۴- هدایت تدریجی تربی از بند هوای نفس و خواسته‌های دل و قرار گرفتن در مسیر دستور الهی؛ ۵- هدایت تربی به تفکر و تعقل، عقل فطری و الهی، خلاقیت، اندیشه‌ورزی، پرسشگری، پژوهش- محوری، تدبیر، نقد، تجزیه و تحلیل؛ ۶- هدایت تربی به ایمان نسبت به مبدأ، معاد، رسالت انبیاء الهی، مبانی و ارزش‌های دینی، اراده، التزام، تعهد نسبت به احکام الهی، باور نسبت به توانمندی خود و جامعه خویش؛ ۷- هدایت تربی به علم، دانش، آگاهی و بصیرت در زمینه‌های مورد نیاز،

محتوای برنامه درسی معنوی به گنجاندن رویکرد حل مسئله و تلفیقی و مبادله تجارب یادگیری و ارایه معماهای اخلاقی به زعم شعبانی (۲۱)، هویت‌یابی و پایبندی به اخلاقیات در تحقیقات شمشیری (۲۷)، کاظم و یوسف (۱۹)، گودلیف (۶)، تانانگ^۱ (۲۸)، بوومن و اسمال (۱۶)، دافی (۷)، هیم-بروک^۲ (۲۹) تأکید کرده‌اند، مطابقت و هم‌خوانی دارد.

یافته‌های این پژوهش در خصوص تأکید بر فرایند یادگیری به‌جای فرآورده یادگیری و به‌کارگیری روش‌های تدریس فعال مانند داستان‌گویی، روش‌های دانش‌آموزمحور و مسأله‌محور، توجه به تفاوت‌های فردی دانش‌آموزان در جریان یاددهی-یادگیری، بحث گروهی، انجام پژوهش، ایفای نقش، واحد کار، همیاری و تفکر استقرایی یارمحمدیان و همکاران (۱۱)، ایران‌نژاد (۱۲)، شعبانی (۲۱)، کاظم و یوسف (۱۹)، لویوک (۲۰)، بوومن و اسمال (۱۶)، دانلیوک و همکاران (۸)، کینگ (۲۳)، زوهار و مارشال (۲۲)، در اجرای برنامه درسی معنوی، هم‌سو و هم‌راستا است. در مورد چگونگی ارزشیابی در برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان، بر استفاده از روش‌های ارزشیابی متنوع تأکید شده که با نتایج پژوهش‌های ایران‌نژاد (۱۲) در مورد به‌کارگیری آزمون‌های شفاهی و کتبی، عملکردی و شناختی و نیز توجه به نظرات، باورها، نگرش‌ها، رفتارها و عملکرد دانش‌آموزان در جریان ارزشیابی شعبانی (۲۱)، هم‌خوانی دارد.

علاوه بر این، یافته‌های این پژوهش در خصوص سؤال پنجم نشان داد که الگوی برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی از دیدگاه متخصصان برنامه درسی و معلمان دوره ابتدایی مطلوب بوده است و بین دیدگاه این دو گروه تفاوت معناداری وجود ندارد. در بررسی‌های صورت گرفته در پیشینه پژوهش‌های مرتبط با موضوع تحقیق مشخص شد که محققان قبلی تاکنون پژوهش مستقلی را به قصد ارایه الگوی برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی و ارزشیابی آن از دیدگاه متخصصان برنامه درسی

دانش‌آموز به جای پاسخ‌های او؛ ۴- تفکر دانش‌آموز به جای دانش او؛ ۵- درک شهودی به جای استدلال منطقی؛ ۶- قصد توسعه به جای محتوای طبقه‌بندی شده؛ ۷- فرآیند یادگیری به جای فرآورده یادگیری؛ ۸- کیفیت اطلاعات به جای کمیت اطلاعات. فعالیت‌های یاددهی-یادگیری در برنامه درسی معنوی عبارتند از: ۱- خلق داستان؛ ۲- داستان‌گویی؛ ۳- تکمیل داستان؛ ۴- نقاشی. روش‌های تدریس مناسب در این برنامه درسی عبارتند از: ۱- روش تحقیق علمی فردی-گروهی؛ ۲- قصه‌گویی؛ ۳- نمایشی؛ ۴- بحث گروهی؛ ۵- واحد کار؛ ۶- تفکر استقرایی؛ ۷- تفکر قیاسی؛ ۸- اکتشافی؛ ۹- توصیفی. وسایل آموزشی مناسب در برنامه درسی معنوی عبارتند از: ۱- کتاب درسی؛ ۲- پوستر؛ ۳- فیلم آموزشی؛ ۴- ماکت؛ ۵- کتاب قرآن؛ ۶- کتاب احادیث ائمه؛ ۷- برگه فعالیت‌ها. محیط آموزشی در این برنامه درسی می‌تواند شامل کلاس درس، مدرسه و محله باشد (۲).

د- ارزشیابی برنامه درسی معنوی: ۱- تلفیق روش‌های مربوط به رویکرد خودسنجی با الگوهای ارزشیابی معلم-محور و فرآیندمحور؛ ۲- ارزشیابی تکوینی؛ ۳- ارزشیابی پایانی؛ ۴- ارزشیابی عملکردی؛ ۵- ارزشیابی کمی؛ ۶- ارزشیابی کیفی.

یافته‌های این پژوهش در مورد ویژگی‌های مطلوب عناصر چهارگانه (هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی) برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دبستان با نتایج پژوهش‌هایی که در تدوین اهداف برنامه درسی معنوی توجه به رابطه بین انسان و طبیعت، شناخت جهان هستی و دقت در پدیده‌های طبیعی از جمله ایران‌نژاد و همکاران (۱۲) ایجاد اعتقاد به خداوند متعال و آموختن مناسک دینی، احترام قایل شدن به نوع بشر، احترام به اعمال و فضایل اخلاقی و توجه به محیط زیست، پرورش همه جنبه‌های انسانی، میهن‌دوستی، پرورش هویت و وحدت ملی در فراگیران در تحقیق یارمحمدیان و همکاران (۱۱)، توجه به مؤلفه‌های معنویت از بعد شناختی در تحقیق معصومی‌نژاد (۲۶) را مدنظر قرار داده‌اند و در انتخاب و سازماندهی

^۱Thathong
^۲Heim Brock

متضاد یا مخالف با آراء خود را داشته باشند؛ در سختی‌ها و دشواری‌های تحصیلی به خدا توکل کنند و از او مدد بخواهند، صادق، خوش‌قلب و دلسوز باشند، توانایی‌هایی همچون تفکر، خلاقیت و تخیل را که خدا به آنها هدیه داده است، به کار گیرند، به اصول و ارزش‌های اخلاقی و انسانی احترام بگذارند، سعه‌صدر داشته باشند، اعمال و رفتار خود را مورد ارزشیابی قرار دهند، از رذایل اخلاقی فاصله بگیرند و خود را به فضایل اخلاقی آراسته نمایند، خود را جزئی از جهان آفرینش بدانند و برای هرچه زیباتر شدن و آبادتر شدن آن، آگاهانه و مجدانه بکوشند و توانمندی‌های خود را در جهت خدمت به جامعه خویش به کار بندند (۲).

در تحقیق حاضر، عناصر برنامه درسی به چهار عنصر اساسی و مهم برنامه درسی (هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی) که مورد توافق صاحب‌نظران برنامه درسی می‌باشند، محدود شده است. همچنین، از بین دوره‌های تحصیلی مختلف و با در نظر گرفتن اهمیت دوره ابتدایی در آموزش به کودکان و نقش درس مطالعات اجتماعی در پرورش بعد اجتماعی دانش‌آموزان، طراحی الگوی برنامه درسی معنوی، به درس مطالعات اجتماعی دبستان محدود شده است. بنابراین، به سایر محققان پیشنهاد می‌شود تا با در نظر گرفتن ویژگی‌های دانش‌آموزان در سایر دوره‌های تحصیلی، به طراحی الگوی برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی دیگر دوره‌های تحصیلی (دوره متوسطه) بپردازند.

نتیجه‌گیری

بنا بر نتایج، می‌توان از الگوی مطلوب برنامه درسی معنوی در درس مطالعات اجتماعی برای پرورش معنویت در دانش‌آموزان دبستانی استفاده کرد.

و معلمان دوره ابتدایی انجام نداده‌اند که بتوان این یافته را به طور مستقیم با نتایج آنها مقایسه نمود، اما از آنجایی که ویژگی‌های هر یک از چهار عنصر برنامه درسی معنوی (هدف، محتوا، اجرا و ارزشیابی) در این پژوهش از مبانی نظری مرتبط با موضوع پژوهش استخراج شده‌اند، می‌توان گفت که این یافته با نتایج پژوهش‌هایی که به آنها اشاره شد و نیز با نتایج پژوهش‌های دیگری که در خصوص تربیت معنوی و برنامه درسی معنوی انجام شده‌اند از جمله؛ ایزدی و همکاران (۱۰)، میزانی (۱۴)، باغگلی (۱۵)، ملکی (۱۸)، خالقی‌خواه و مسعودی (۳۰)، کلیفورد (۳۱)، ان‌جی (۱۳)، دافی (۷)، رایت (۱۷)، هم‌سو و هماهنگ است، زیرا در همه این پژوهش‌ها بر پرورش جنبه‌های معنوی فراگیران، هدایت‌مندی در مسیر دستور الهی و رهایی او از بند هوای نفس و خواسته‌های دل، محوریت ایمان و عقل در برنامه درسی، توجه دادن یادگیرنده به جنبه‌های فوق‌مادی و دنیوی حیات و طراحی برنامه درسی هماهنگ با فطرت آدمی توجه شده است.

در تبیین این یافته می‌توان گفت که رشد و پرورش معنویت و سوادآموزی معنوی دانش‌آموزان باید به‌عنوان یک اولویت اساسی در برنامه‌های درسی دبستان مورد تأکید قرار بگیرد، زیرا رویکرد معنوی باعث تحول اساسی در فرایندهای یاددهی - یادگیری مدارس شده و همه حاضران در مدرسه (دانش‌آموزان، معلمان، معاونان، مدیران و حتی اولیای دانش‌آموزان) را نیز کاملاً درگیر می‌سازد (۳۲). علاوه بر این، پرورش بعد معنوی در دانش‌آموزان از این نظر نیز اهمیت دارد که آنها می‌آموزند که در محیط کلاس درس با سایر همکلاسی‌ها و معلم خود با احترام رفتار کنند، انتقادپذیر باشند، تحمل شنیدن آرا و نظرات متفاوت و بعضاً

References

1. Ghobari Bonab B, Salimi M, Sliyani L, Moghadam S. Spirit Intelligence 2008; 3(10): 125-47.
2. Ghasempoor Dehaghani A, Nasr Esfahani AR. [Spiritual approach and lesson planning]. Research in Islamic educational issues 2013; 19: 71-92. (Persian)
3. Mesbah Yazdi MT. [Society and history to the Quran]. Qom: Publication of Imam Khomeini Educational and Research Institute; 2012. (Persian)
4. Iannone R, Obenauf P. Toward spirituality in curriculum and teaching. Education 1999; 119.

5. Najafi M, Kashani M. [Spiritual curriculum for religious education]. [cited 2014]. URL: <https://rasekhoon.net> (Persian)
6. Goodliff G. Spirituality expressed in creative learning: Young children's imagining play as space for mediating their spirituality. *Early Child Dev Care* 2013; 183(8): 1054-71.
7. Duffy RD. Students in transition: Life satisfaction predictors of incoming college students. [cited 2009]. Available from: <http://www.counseling.umd.edu/Infodata/lifesatpredictors.pdf>
8. Daniliuk A, Kondakov A, TishKov VA. The spiritual and moral education of Russia's school students. *Russ Educ Soc* 2010; 52(2): 3-18.
9. Miller JS. [Education and spirit]. Ghourchian NG. (translator). Tehran: Institute of Metacognitive Thinking. (Persian)
10. Izadi S, Qadri M, Hosseini F. [The feasibility of implementing a spiritual approach in the secondary school curriculum]. *Journal of research in the curriculum* 2015; 11: 34-50. (Persian)
11. Yarmohammadian MH, Foroughi AA, Mirshahi Jafari A, Ojinezhad AR. [A comparative study of curriculum approaches with respect to the components of the curriculum intellectual property protection in several countries]. *New approaches in educational administration quarterly* 2013; 1: 83-102. (Persian)
12. Irannezhad P. The theoretical framework curriculum design model spiritual religious textbooks in primary school. *Journal of behavioral sciences* 2013; 4: S53-35.
13. Ng Y-L. Spiritual development in the classroom: Pupils' and educators' learning reflections. *Int J Children Spirit* 2012; 17(2): 167-85.
14. Mizani I. [Spiritual intelligence component in the design of curricula modeled on Miller]. Tehran: Allameh Tabatabai University, 2012. (Persian)
15. Bagh Goli H. [A review of intellectual B Western thinkers to human spiritual education]. *Abstracts of the Society's philosophy of education*. Tarbiat Modarres University: Philosophy of Education Society of Iran; 2016: 29. (Persian)
16. Bowma NA, Small J. Do college students who identify with a privileged religion experience greater spiritual development? Exploring individual and institutional dynamics? *Res Higher Educ* 2010; 51(7): 595-614.
17. Wright A. *The child in relationship: Towards a communal model of spirituality in education*. London: Cassel; 1996.
18. Maleki H. Spiritual nature-based curriculum based on the philosophy of Islamic education. [cited 27 October 2016]. Available from: <http://www.sid.ir/news-sid/jpdf/61013880101.pdf>.
19. Kasim T, Yusoff Y. Active teaching methods: Personal experience of integrating spiritual and moral values. *Relig Educ* 2014; 109(5): 554-70.
20. Lovik EG. The impact of organization features and student experiences on spiritual development during the first year of college. ProQuest LLC.D. Dissertation. Pennsylvania State University, 2010.
21. Shabani Z. [A comparative study of religious and moral curriculum of primary education in Iran and several countries]. *Quarterly education* 2010; 83: 119-66. (Persian)
22. Zohar D, Marshall I. SQ: Spiritual intelligence approaches. *J Children Spirit* 2000; 5: 101-27.
23. King U. Earthling spiritual literacy: how to link spiritual development and education to a new earth consciousness? *J Belief Value* 2010; 31(3): 245-60.
24. Mehrmohammadi M. [Curriculum: views, approaches and perspectives]. 2nd ed. Tehran: Samt; 2013. (Persian)
25. Diba-Wajari T, Yamini-Douzizi S, Arefi M, Fardansh H. [Conceptualization of the patterns of higher education curriculum design (experiences and achievements)]. *Research in curriculum planning* 2011; 2: 48-62.
26. Masoominezhad A. [Evaluation according to spiritual intelligence components in the curriculum of religious education and social education of secondary school]. MS. Dissertation. Tehran: University of Allameh Tabatabai, 2013. (Persian)
27. Shamshiri B. [Back to nature-oriented education in primary schools]. *Iran Curriculum Studies Conference*; 2006. (Persian)
28. Thathong K. A spiritual dimension and environmental education: Buddhism and environmental crisis. *Procedia-Soc Behav Sci* 2012; 46: 5063-8.

29. Heim Brock H. Beyond secularization: Experiences of the sacred in education. *J Moral Educ* 2014; 5: 162-71.
30. Khaleghikhah A, Jahangir M. [Spiritual education-oriented approach with an emphasis on reason and faith-based components]. *Journal of psychology and educational sciences* 2011; 11(2): 121-44. (Persian)
31. Clifford P. Moral and spiritual education as an intrinsic part of the curriculum. *Int J Children Spirit* 2013; 18(3): 268-80.
32. Binder MJ. I saw the universe and I saw the world: exploring spiritual literacy with young children in a primary classroom. *Int J Children Spirit* 2011; 16(1): 19-35.

